

S.A.NƏSİROV

doktorant

e-mail: samid.nasir@mail.ru

DOI:10.48652/r3467-5152-7730-a

Azərbaycan Dillər Universiteti

(Bakı şəh., R.Behbudov küç., 60)

XXI ƏSRDƏ FRANSIZ DANIŞIQ DİLİ*Açar sözlər: Fransız dili, linqvistika, terminologiya, arqo, jarqon**Ключевые слова: Французский язык, лингвистика, терминология, арго, жаргон**Key words: French, linguistics, terminology, argot, slang*

Bu gün insanlar arasında ünsiyyət o qədər dəyərlidir ki, dil yaşamaq üçün ən önəmli vasitədir. Dil qabiliyyəti mesajları, faktları ötürməyə və alınan mesajları və ifadələri dərk etmək üçün geniş imkanlar yaradır. Gündəlik həyatda insanların danışdıqlarının fərqli olduğunu və ünsiyyətdə, xüsusən, yerli və xarici oxucularla, gənc və yaşlı oxucular arasında uçuşuma şahid oluruq.

Tədqiqatımızda XXI əsrdə gənc fransızların danışdığı dilin xüsusiyyətlərindən bəhs edəcəyik. Burada ilk növbədə müasir fransız dilində olan sözlərin quruluşu və formalaşmasının müxtəlif növlərini və tipologiyasını təhlil edəcəyik. Eyni zamanda dil reyestrləri arasındakı fərqləri də araşdıracağıq. Bundan başqa, gənc fransızların danışdığı dilini sosial baxımdan təsvir edəcək və sonra istifadə etdikləri dilin xüsusiyyətlərini öyrənərək onların danışdığı dilində istifadə etdiyi sözləri təhlil edəcəyik.

Fransız dilində sözdüzəltmə yeni fikirlərin formalaşmasına yönəlmiş linqvistik prosesdir. Yeni sözlər ən çox prefiks və suffikslərdən istifadə etməklə düzəlir. Sözlün kökündən əvvəl əlavə edilmiş prefiks ona yeni bir məna verir. Kökdən sonra artırılan şəkilçi isə başqa bir qrammatik sinifdə təsnif edilmiş bir söz yaradır. Məsələn, fransız dilində “légal” (qanuni) sözünə sadə bir nümunəyə nəzər yetirək. Bu sözün mənası *-i* prefiksi artırmaqla tam əksinə dəyişmiş olur : “illégal” (qanunsuz) və *-ment* suffiksi artırmaqla isə bu sözün qrammatik baxımdan sinfi dəyişir : “légalement” (qanuni).

Fransız dilinin daxili imkanları sayəsində mövcud bir mənadan da çox sayda yeni bir məna ərsəyə gətirmək mümkündür. Bunlar çoxmənalı sözlər adlanır, yəni iki və ya daha çox məna daşıyır. Məna kontekstdən asılıdır. Belə bir nümunəyə nəzər yetirək: fransız dilində “la souris” sözü (heyvan olaraq) “siçan” mənasını və informatika elmində isə “kompüter siçanı” mənasını verir.

Fransız dilinin böyük bir hissəsi alınma sözlərdən ibarətdir. Bu sözlər digər əcnəbi dildən alınmış, qəbul edən dilə uyğunlaşdırılmış söz vahidləridir.

Dilçi və leksikoqraf Alen Reyin fikrincə, “sözlər səyahət edir, köç edir, itirlər – insanlar kimi. Sözlərin həqiqi mənşəyini tapmaq (bəzən) çətinidir” (6, s.267).

Fransız dili Avropa dillərindən daha çox söz alır. Fransız dilində daha geniş yayılmış alınma sözlər arasında ingilis mənşəli sözlərə də rast gəlirik, məsələn “baby-sitter” (dayə) sözünü nümunə olaraq əsas gətirə bilərik.

Ərəb, türk və fars dillərindən alınma sözlər də fransız dilində çox işlənir. Gündəlik danışmada istifadə olunan bu kimi sözlərin miqdarı çoxdur – təxminən 20 və ya 30 min söz. Bu sözlərdən bəzilərini nümunə göstərə bilərik : “le magasin” (dükan), “la caravane” (karvan), “le matelas” (döşək), “la jupe” (ətək) və s.

Fransız dilində sözdüzəltmənin başqa bir forması sözün qısaldılması yolu ilə yaradılmasıdır. Fransız dilində bu cür söz sözdüzəltmə, birincisi, sözün qrafik olaraq qısaldıldığı formasıdır, məsələn: “Monsieur” (Cənab)-> M .; “toujours” (həmişə) -> tjrs. İkincisi, abreviaturalardan istifadə metodudur, üçüncü üsul isə sözün bir və bir neçə hecasının kəsilib qısaldılması yolu ilə yaradılmasıdır, məsələn : “ciné” (“Cinéma” – kinoteatr sözünün qısaldılmış forması) və ya “Amphi” (“amphithéâtre” – sözünün qısaldılmış forması).

Leksik yaradıcılığın digər bir forması yanılmaclardan istifadədir. Fransız dilində bu tip sözdüzəltmə, əsasən, gündəlik danışq dili və arqotik dil səviyyələrini xarakterizə edir. Yanılmaclardan istifadə etməklə söz düzəldilərkən bu və ya digər bir termin fərqli formalı bir terminə çevrilir, daha dəqiq desək, birinci və ikinci hecaların yeri dəyişir, məsələn : femme (qadın) -> meuf.

Ümumi olaraq qeyd edək ki, fransız dilində leksik yaradıcılığın bir sıra linqvistik vasitələri var. Hər hansı bir söz yaratmaq və ya yeni reallığı təyin etmək üçün prefiks və suffikslər kimi sözdüzəldici elementlərdən istifadə olunur, digər dillərdən alınma sözlərə müraciət edilir və yaxud mövcud sözlərdən yeni mənalar əmələ gətirilir. Qeyri-standart fransız dilində də söz yaradıcılığında istifadə olunan bir dilçilik vasitəsi vardır ki, bu da yanılmaclardan istifadə etməklə tətbiq olunur.

“İngilis dili təhdidindən” danışmadan müasir fransız dilindən bəhs etmək olmaz. Akademik Rene Etiembl “Parlez-vous français” monoqrafiyasında fransız dilində qarşılığı olmasına rəğmən ingilis sözlərini nitqinə gətirən anglo-manlardan söhbət açır. O hesab edir ki, bu sözlər fransız dilinin ingilis dilinə linqvistik və mədəni baxımdan təslim olduğunu ifadə edir. Fransız dilinin belə hallara məruz qalmamasının həlli yolu dilin istifadəsinə və inkişafına ciddi nəzarətdən keçir. Terminologiya sahəsində daha ciddi olmaq şərtidir (3, s.230).

Fransa hökuməti, eləcə də, milli dilçilik akademiyası fransız dilindəki “saflığı” qorumaq üçün dəfələrlə cəhdlər göstərsələr də, müasir fransız dili ingilis dilinin, daha doğrusu, amerikan ingiliscəsinin təsirində olmuş və minlərlə ingilis dilində olan söz jurnalistlər, elm xadimləri, səyyahlar, musiqiçilər, şou-biznes nümayəndələri tərəfindən fransız dilinə daxil edilmişdir. Danılmaz faktdır ki, bu gün televiziya tok-şoularının aparıcıları və onların qonaqları, eləcə də ulduzlar, əvvəl-əvvəl sıradan fransız dilli insanlar üçün olduqca anlaşılmaq olma ingilis mənşəli sözlərlə fransız danışq dilini bəzəyirlər. Bu tip fransız danışq dili isə “français” (“fransız ingiliscəsi”) olaraq tədqiq edilir. “Le shopping” (alış-veriş), “un parking” (avto-park) və sair sözlər müasir fransız dilində o qədər oturuşmuşdur ki, fransız dilində danışanların çoxu bu kimi sözlərin ingilis dilindən alınma olduğunu fərqi nə varmır.

Fransız dilli oxucular əcnəbi dillərdə müxtəlif motivlərdən olan alınma sözlərdən istifadə edirlər və biz ən çox üstünlük təşkil edən üç kateqoriyanı fərqləndirə bilərik: leksikləşmiş (yəni, artıq dilə daxil olmuş) alınma sözlər, zəruri alınma sözlər və dəbdəbəli (lüks) alınma sözlər.

Fransız dilində leksikləşmiş alınma sözlər dedikdə, biz vurğulaya bilərik ki, bu qrupa artıq dilə daxil olmuş əcnəbi sözlər, əksər hallarda da fransızlar tərəfindən gündəlikdə tez-tez istifadə olunan ingilis dilindən daxil olmuş sözləri şamil edə bilərik. Bu qrupa daxil olan leksik vahidlər kimi, məsələn “puzzle” (pazl), “souk” (bazar), və s., sözləri nümunə göstərmək olar.

Zəruri alınma sözlərdən isə oxucu yenicə ortaya çıxan əşyaları necə adlandırmağı bacarmadıqda məcburən istifadə edir. Bu kimi sözlərə yeni kəşf olunan heyvan növləri, bitki növləri və yaxud da bəzi ölkələrə xas olan geyim əşyalarını aid etmək olar. Məsələn: “afro” (afrikalı), “ramadan” (ramazan), “halloween” (halloween-əcinəllər bayramı) və s.

Fransızdilli oxucular alınma sözlərə, əsasən, özlərini digərlərindən fərqlənmək naminə müraciət edirlər. Bu tip alınma sözlərin fransız dilində ekvivalentinin mövcud olmasına baxmayaraq, xüsusən, gənclər bütün dünyanı əhatə edən qloballaşmanın təsiri altına düşdüklərinə görə bu tip alınma sözlərdən istifadə edirlər. Proses, şübhəsiz ki, dilin təkamülü

ilə əlaqədardır. “Lüks” alınma sözlər kateqoriyasına nümunə olaraq bir neçə misal gətirək: “walkman”(qulaqlıq – bu alınma sözün fransız dilində ekvivalenti “écouteurs”), “winner” (qalib – fransız dilində ekvivalenti “gagnant”), “hot”(isti – fransız dilində ekvivalenti “chaud”), “cool” (sakitləşdirən – fransız dilində ekvivalenti “détendu”) və s.

Fransız dilli gənclər özlərinin linqvistik bacarıqları baxımından daha yaradıcıdırlar. Fransız dili digər canlı dillər kimi durmadan təkamül edir və xüsusən də, gənc nəsillər neologizmlər və yeni ifadələrdən istifadə edir.

Bu günədək aparılmış tədqiqatların ümumi nəticəsi belədir ki, fransız dilli gənclərin danışdığı dili intensiv leksik yaradıcılıqla xarakterizə olunur. Məsələn, yanılmaclar gənclərin dil üzərində əsas işini təmsil edir, yəni dilə verdikləri əsas töhfələrdən biridir. Ancaq bir amil də qeyd edək ki, yanılmaclar hələ XVII əsrdən bəri fransız dilində mövcud olub.

Fransız danışığı dilində sosial şəbəkələrdə istifadə olunan ingilis mənşəli sözlərin təsirini hamımız görə bilərik. Bunun yaxşı bir nümunəsi “j’aime” (xoşlayıram, bəyəniyəm) ifadəsinin ekvivalenti olan və fransız dilində artıq təsərif edilə bilən “like” sözüdür: “Il a liké sa photo”(o, onun şəklini bəyəndi). Sosioliqviistik nöqtəyi-nəzərindən bu hal fransız dilinin gənc fransızlarda zəif tərəfini nümayiş etdirir.

Fransız dilində istifadə olunan ingilis dilindən alınma sözlərdən danışmışkən əsərləri dissertasiyamızın tədqiqat obyektinə olacaq XXI əsr müasir fransız yazıçısı Faiza Qenin yaradıcılığında yer almış ingilis dilindən alınma sözlər haqqında qısa olaraq bəhs etmək yerinə düşər. Müəllifin romanları ilə tanış olarkən oxuculara aydın olur ki, bu əsərlərdə ingilis dilindən alınma sözlərin istifadəsinə geniş yer verilib. Təkcə Faiza Qenin əsərlərində deyil, fransızların gündəlik həyatında belə bu cür geniş şəkildə ingilis dilli ləksəmlərin istifadəsi, etiraf edək ki, kütləvi informasiya vasitələri ilə ötürülən (yayımlanan) dünyəvi qloballaşma ilə əlaqədardır.

Halbuki bir sıra fransız dilçilər müasir dövrdə ingilis-amerikan sözlərinin fransız dilini öz cəngəllərinə almaqlarından bərk şikayətlənirlər. Mişel Verdelhan-Burqadın fikrincə, “*media və reklamlar vasitəsilə ötürülən ingilisləşdirilmiş fransız dilinin gündəlik hədsiz istifadəsi fransız dillində bir çox sözü məhv olaraq dildən çıxma təhlükəsi ilə üz-üzə qoyur*” (5, s.69).

Baxmayaraq ki, fransız dili “pürüstlər” (dilin qeydinə qalanlar) tərəfindən qorunur, lakin əks fikirdə olanlar da var. Əks fikirdə olanlar hesab edirlər ki, ingilis və ya ingilis-amerikan mənşəli sözlər fransız dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsinə və dilin təkamülünə xidmət edən bir mənbədir.

Həqiqətdir ki, yaşadığımız hazırki dövrdə ingilis yaxud da ingilis-amerikan dili əhəmiyyətli bir dil hesab olunur, çünki bu dil bütün ticari və siyasi sahələrə daxil olur.

Qeyri-standart fransız dili norma və qaydalardan istifadə etməyən, danışığı və jarqon leksikonuna üstünlük verilən dildir. Bu dilə frankofon oxucuların nitqlərində rast gəlirik. Gündəlik həyatda istifadə olunan fransız dilinə qeyri-ixtiyari olaraq yazılı və şifahi nitqdə müraciət olunur. Bu dil səviyyəsi qeyri-rəsmi kontekstdə – dost-tanış arasında işlənir. Bu dil reyestrinə daha sadə bir lüğət və qısa cümlələr xasdır. Yazı səhvləri bu dil səviyyəsində daha çox rast gəlinəndir. Gündəlik həyatda istifadə olunan fransız danışığı dilinin leksikonu daha çox KİV-dən, habelə Fransadakı mühacirlərdən qaynaqlanır. Burada arqo və vulqar sözlərdən istifadə qaçılmazdır (1, s.46).

Arqo ümumi dildən əldə edilən linqvistik formalara malik digər dil reyestridir. Söhbət kiçik qrup daxilində ünsiyyət yaratmaq üçün istifadə olunan dil səviyyəsindən gedir. Arqotik dil xüsusi kateqoriya olub əsas funksiyası mənanı maskalamaq, məxfiliyi təmin etmək və ünsiyyəti müəyyən qrup daxilində məhdudlaşdırmaqdır. “*L’image du policier qui glane des renseignements comme un poulet picore des grains*” (toyuq dən dənələdiyi kimi məlumat toplayan polis obrazı) nümunəsindəki “poulet” (toyuq) sözü arqoda polis nəfərini ifadə edir. (2, s.127)

XXI əsrin gənc fransız nəslı müasirdir. İnternetin tətbiqi və onun inkişaf etdirilməsilə müşahidə edirik ki, virtual aləm, sosial şəbəkələr və hətta bu gün daha əlçatan olan musiqi gənc fransızların həyatının böyük bir hissəsini əhatə edir. Bütün bu kimi təsirlər onların nitqlərində öz əksini tapa bilir. Gənc fransız nəslin danışiq dili eyni zamanda əcnəbi mənşəli sözlərin dilə axınına səbəb olan mühacirətdən də təsirlənir.

Dilçi Lazar Janın fikrincə, virtual məkanda ünsiyyət ifadənin qənaət edilməsi, akronimlərin və abreviaturaların yaradılması ilə səciyyələndirilir, məsələn: <mort de rire>, yəni “gülməkdən öldüm” cümləsi əvəzinə fransız dilli virtual şəbəkə istifadəçisi qənaət edib onu qısaldaraq, konkret olaraq “mdrrr” sözünü istifadə edir. Belə bir qənaətə gələ bilərik ki, fransız dilli oxucular virtual aləm vasitəsilə şifahi ifadələri təqlid edərək yeni orfoqrafik sistemlər və neologizmlər işlədirlər.

Bugünkü fransız cəmiyyəti, o cümlədən gənc nəsil XX əsrin sonundan dünyada yayılmağa başlayan internet səbəbindən qloballaşmanın təsiri altındadırlar. Avrostatın 2013-cü ildə dərc etdiyi statistik göstəricilərə əsasən əksər internet istifadəçiləri xidmətlər, eləcə də bank xidmətləri və müxtəlif məhsullar haqqında axtarış edir və daha sonra onları sosial şəbəkələr vasitəsilə öz aralarında bölüşürlər. Bu kimi hallara, əsasən, XX əsrin sonlarında dünyaya göz açmış, internetlə böyümüş və sosial şəbəkələrdən yaxşı istifadə etməyi bacaran gənc nəsil arasında rast gəlinir. Fransada 2018-ci ildə 25-34 yaş arası qrup 9,8 milyon internet istifadəçisini təşkil edir. Buna görə də deyə bilərik ki, gənclərin bu cür təsirə düşməsinin əsas mənbəyi məhz internetdir.

Bu gün biz fransız danışiq dilinə gənclər tərəfindən hər dəfə yeniliklərin gətirilməsinin onların normadan uzaqlaşmaq istəyinin, eləcə də onların yaradıcılığının əlaməti olduğunu şahidi oluruq. Gənclərin sosial vəhdəti (bağlılığı) spesifik bir danışiq dilinin istifadəsi ilə özünü büruzə verir. Xüsusi bir danışiq dilindən istifadə etmək həmçinin cəmiyyətdən fərqlənməyə də imkan yaradır.

Bu gün, xüsusən, sosial şəbəkələrin hər kəsin özünü sərbəst şəkildə ifadə etməyinə şərait yaradığı bir dövərdə biz müasir fransız danışiq dilinin yeni texnologiyalar və sosial şəbəkələr səbəbindən bir partlayışa məruz qaldığını müşahidə edirik. Yeni texnologiyalar və sosial şəbəkələr fərdlər arasında geniş imkanlar yaradır. Əvvəllər sosial şəbəkələrdən istifadə etməyənlər bu gün, şübhəsiz, dildə gedən təkamül nəticəsində və yaxud da müəyyən danışiq dili formalarının dilə gətirilməsi səbəbindən onlardan mütəmadi olaraq istifadə edirlər. Beləliklə, sosial şəbəkələrdə vaxt keçirərək, orada öz həmyaşıdalarının videolarına baxaraq, gənc nəsil lügət bazalarını daha da zənginləşdirir.

Fransız gənc nəslinin digər bir təsir fenomeni isə musiqidir, xüsusən də, rep janrında olan musiqi. Larus (Larousse) lügətindəki verilən izaha əsasən rep deyildikdə impravizasiya edilən və ya edilməyən sözlərdən ibarət və yüksək ritmə əsaslanan musiqi stili nəzərdə tutulur. İlk fransalı repçilər 1986-cı ildə üzə çıxır. Larus ensiklopediyasına istinadən bu üslubda olan musiqi dinamikanı və yaradıcılığı dəstəkləyən musiqidir, özünü ifadə etməyin sanki digər bir üsulunu bizə aşılayır. İnternet meydana gəldikdən sonra ümumilikdə musiqi daha əlçatan oldu. Fransada həmçinin rep üzrə xüsusi radio verlişləri də yayımlanır və bu kimi verlişlərdən “Planète Rap sur radio Génération”, “Skyrock” və digərlərini nümunə olaraq əsas gətirə bilərik. Rep janrında fransız dilinə həsr olunmuş xeyli sayda kitabların müəllifi olan dilçi Valeri Debov etiraf edir ki, bu musiqi üslubunda istifadə olunan fransız dilində xeyli sayda akronimlər, abreviaturalar, yanılmaclaşdırılmış sözlər mövcuddur.

Fransalı gənclərin danışiq dili onların digərlərindən fərqlənmək, digərlərini təcəccübləndirmək istəkləri ilə xarakterizə olunur. Məhz buna görədir ki, onların nitqlərində mütəmadi olaraq vulqar ifadələrə, arqotik sözlərə və s. rast gəlinir.

Lakin hər fərdin dili fərqlidir. Leksik seçim və qrammatik bacarıq müxtəlif aspektlərdən asılıdır. Kontekst, mühit, sosial səviyyə və yaş kimi aspektlər əsər qəhrəmanının nitqində əks oluna bilər. Lakin düzgün hesab olunan fransız dili rəsmi mətnlərdə istifadə olunan dildir.

Ümumilikdə isə, fransız dili bütün frankofonların istifadə etdiyi vahid dildir. Bu dil daim inkişafda olduğu üçün onun yeni semantik və üslubi layları yaranır ki, bunları da başa düşmək üçün tədqiqat aparmaq zəruridir.

Ədəbiyyat

1. Bédard, É. et Maurais, J. La norme linguistique: textes colligés et présentés. Le Robert, Paris, 1983.
2. Calvet, L-J. L'Argot (Que sais-je?), Presses Universitaires de France. Paris, 1994.
3. Étiemble, R.. Parlez- vous franglais ?, Gallimard, Paris, 1967.
4. Guène, F. Kiffe kiffe demain, Hachette Littératures, Paris, 2004.
5. Michele, V-B. Sans Frontières 2, Clé international, Paris, 1991,
6. Rey, A. Le voyage des mots - De l'Orient arabe et persan vers la langue française, Guy Trédaniel Éditeur, Paris, 2019.

С.А.Насиров

Концепции письменной и устной речи на стандартном и нестандартном французском языке

Резюме

Язык каждого человека индивидуален. Лексический выбор или грамматическое мастерство зависят от разных аспектов. Такие аспекты, как контекст, окружение, социальный уровень или возраст говорящего, могут быть отражены в речи и в общении говорящих. Самый правильный французский - это французский, используемый в официальном стиле. Для формального общения говорящие используют стандартный французский язык, который следует стандартным грамматическим нормам и лексике.

Таким образом, если французский язык является единым языком, которым пользуются все франкоговорящие, то язык молодежи является творческим. Он развивается и изменяется, создавая потенциальные трудности в общении между людьми. Вот почему важно быть в курсе этих изменений и учиться каждый день.

S.A.Nasirov

Concepts of written and spoken language in standard and non-standard French

Summary

We have differentiated the different registers of language in relation to the norm and for a better understanding of the aspects that can take part in linguistic elocutions. We also made the link between the young French generation of the 21st century and sources that also influence the language of young French people such as globalisation or migration.

The aim of our work was also to study the characteristics of spoken and non-standard French. We have noticed that spoken language contains features which are not clearly non-standard and which are also used in writing but which have a particular position in speaking and thus in creating the illusion of spoken language. In addition to traditional linguistics, our study also touches on sociolinguistics. Thus, there are still several issues to be studied and defined on this subject. If the French language is a unified language used by all French speakers, the language of young people is creative. It evolves and changes causing potential difficulties in human communication. That is why it is important to keep up with these changes and to learn every day.

Rəyçi: filol.e.d., prof. G.Sadixova

Redaksiyaya daxil olub: 29.01.2022